

A NYELVŐR POSTÁJA

Egyre gyakrabban hallok azt a kifejezést, hogy balesetezett. Helyes ez?

Igen, helyes, bár lehet, hogy szokatlan, mivel maga a szóalkotási mód is viszonylag ritka. Nyilvánvaló, hogy a magyar és minden más élő nyelv a mindennapi zavartalan kommunikáció érdekében folyamatosan változik, elsősorban a szókincse bővül, mint ebben az esetben is. Ugyanakkor a nyelvi ökonómia példája is ez az ige, a nyelvi gazdaságosság érvényesül, egy szóval fejezzük ki azt, amit többel lehetne. Nézzünk néhány példamondatot! „Mentő balesetezett a Ferihegyi reptérre vezető úton.” „Lopott autóval balesetezett, elmenekült.” „Darázs miatt balesetezett az apa 3 gyermekével Veszprém vármegyében.” Mondhatjuk, hogy karambolozott, de az járművek között történik, és lehet, hogy fának vagy egyébnek ütközött, és nem egy másik autónak. Szószervezettel kifejezve: összeütközött egy személyautóval/teherautóval, balesete volt, bár ez utóbbi informális, a hírekben aligha szerepel. Másrészt elképzelhető, hogy a balesetezett kifejezés azért jött létre, mert a híradás pillanatában még nem lehet tudni, ki a baleset okozója, illetve elszenvédője, ezért nem mondható/írható, hogy X. Y. balesetet okozott, balesetet szenvedett. A balesetezett sokkal tömörebben és általánosabban fejezi ki a történetet. A létrejöttét tekintve a *baleset* összetett szó továbbképzése. Nem túl gyakori, további példák: „*Vastapsoltunk*, zúgtak a bravó kiáltások, lábbal dobogás is volt.” „A magyar gyerekek háromnegyede *videójátékozik*.” „*Nyarylóhajóztunk* négy napot a Bodrogon.” „Szabálytalanul a buszsávban közlekedik, azaz *buszsávozik*.” Létrejöttét tekintve nem keverendő össze az elvonással keletkezett összetett igékkel, például: *végtörlesztés* – *végtörleszt*.

A *fő* ige egyes szám első személyben *fővök* vagy *fövök*?

A helyes alak: *fövök*. A *fő* igeen kívül a következő magánhangzóra végződő ige-töveink vannak: *lő, nő, nyű, ró, sző*. Ezek egyes szám első személyű alakjai: *lövök, lövöm, nővök, nyűvök, nyűvöm, rovok, rovom, szövök, szövöm*. A *fő* állítmány alanya csak igen ritkán utal élő személyre, ezért igen alkalmi az egyes szám első személyű alakja. Például: *A nagy forráságban úgysem megyek ki, nem én, inkább fővök benn a saját levemben, miközben vagdalom, főzöm, dunsztolom a télire szánt csemegéket*. A *v*-vel bővülő tövek sorába tartoznak ezek az igék, valamint a *tő* belseji magánhangzó rövidül a többes szám első személyű alakban is, például: *lövünk, nővünk, szövünk, rovunk*. A képzett alakjukban is megjelenik a *v*, például: *lövédék, növekszik, növény, szövet, rovás, rovat, rovó*. A nyelvjárásban létezik *főlök* alakváltozata is ennek az igenek. Például: „Feleségem mindig nyelvel, / győzi szóval, győzi elvvel, mint zubogó tüzes katlan, / szapul engem szakadatlan, / benne sülök, benne *főlök*, / mint málló rongy... Weöres Sándor: Feleségem). Lőrincze Lajos utolsó könyvének a címe pedig *Megnől* az ember szíve.

Bár a kalapot, a sapkát a fejünknek nem a belsejébe, hanem a felületére tesszük, mégis úgy mondjuk, hogy *fejébe csapta a kalapot*. Helyes ez így?

Igen, helyes. Nyelvünkben sajátosan magyaros kifejezés a kért *fejébe csapta a kalapot*. További példák még: *a nyakába láncot tett, a szemébe húzta a sapkáját*. Tehát nem az úgynevezett külső helyviszonyragot (-*ra*, -*re*) kapcsoljuk a szóhoz, *fejére csapta a kalapját, a nyakára láncot tett, a szemére húzta a sapkáját*, bár természetesen ez is helyes. Ezt a jelenséget irányeltolódásnak, helyviszony-eltolódásnak nevezzük. „A helyhatározóragok használatának az általánosabb, szélesebb körű szabályához képest a -*ban*, -*ben* [-*ba*, -*be*] rag használata a rajta lével kifejezésre a testrésznevek mellett mindig is kivételszámba menő, kis körű jelenség volt” (Lőrincze 1972: 28). Természetesen ez megtörténhet fordítva is, hiszen azt mondjuk, hogy az *egyetemen vagyok, az egyetemre megyek*, holott az épületben vagyok, és az épületbe megyek. Tehát a *fejébe csapta a kalapot* kifejezésegységet nem szabad a logika nevében elmarasztalnunk.

Mit jelent Arany János A walesi bárdok című balladájában a *tallóz* szó?

„Levágva népünk ezrei, / Halomba, mint kereszt, / Hogy sirva tallóz aki él: / Király, te tetted ezt!” Elavult kifejezésünk a *tallóz*, a jelentése: betakarítás után elmaradt termést, pl. diót, szőlőt, krumplit, kukoricát keresgél, böngész. Régen a paraszt még gereblyével összekaparta a kévékből kimaradt kalászokat, de azért mindig maradt valami elszóródva, ezt most már bárkinek szabad volt összeszednie: Tehát a szállanként való szedegetést hívták tallózásnak (máshol böngészésnek, bengészésnek). A versben sirva tallóz, aki életben maradt, a harcmezőkön keresi az ismerős vagy rokon sebesülteket, halottakat (Martinkó 1883: 170).

A szlovák ötödik ligában rendezett mérkőzés előtt a hazai csapat ifjú játékos megkérte a sporina kezét. Vajon mit jelent a *sporina* kifejezés?

A *spori* a játékvezető vagy partjelző (asszisztens) bizalmas elnevezése. A magyar nyelvben nincsenek nemek, ezt a „hiányt” kívánta pótolni a szó megalkotója. Feltehetően a mesterségesen megalkotott -*ina* női foglalkozásnév-képzővel jött létre, amely úgy keletkezett, hogy a *balerina* és a *kollegina* szavak végét elvonták. Hasonlóképpen született, mint a -*da*, -*de* vagy a -*dalom*, -*delem* képző. Igen alkalmi, és már archaizmus a *káderina* kifejezés, amely a káder „nőnemű párja”.

Nemrégiben az egyik rádióban a nyolcórás hírek után a bemondó – a színházak műsorát ismertetve – így említette a Móricz-regényből készült színdarab címét: Kivilágos kivirradtig. Szerintem hibásan. Helyesen így van: Kivilágos kivirradtig. Jól gondolom?

Igen, jól gondolja. Az 1924-ben írt regény pontosan a következő címen jelent meg: Kivilágos kivirradtig. Ez azért tekinthető hibának, mert a szépirodalmi műveknek,

regényeknek, novelláknak a címét nem lehet megváltoztatni, még ha egyetlen betű is a különbség, tehát *kivirradtig* és nem *kivirradatig*. A *kivilágos-kivirradtig* népi eredetű határozószó, állandósult szókapcsolat. Az értelmező szótár külön címszóként felveszi, és így adja meg a jelentését: főleg mulatással, szórakozással kapcsolatban estétől világos hajnalig, egész éjjelen át. Népköltészeti példát hoz a bemutatására: „Három a tánc mindhalálig, kivilágos-kivirradtig.” A létrejöttét tekintve a *kivirrad* igehez a régies -t főnévképző kapcsolódott, ugyanúgy, mint a *fejtében, befejeztével* szavakban. Másrészt: A *kivirradtig* sokszor szerepelhetett együtt a *világos* jelzővel: *világos kivirradtig*, és minden bizonnyal a *kivirradtig* hatására került – teljesen szokatlanul – a *világos* elé a *ki* elem valahogy úgy, ahogy a bejárta Tolnát–Baranyát szólásban az utóbbi földrajzi név a *Baranyát* hatott az előtte álló *Tolnát* névalakra, és a szólás így nyerte el végső alakját: Bejárta Toronyát–Baranyát. A rádióbemondó feltehetőleg nem ismerte ezt a szókapcsolatot, és a maga módján értelmesítette a *kivirradtig* szót *kivirradatigra*.

Szakirodalom

Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Kiadó. Budapest.

Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk., szerző) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Páuz-Westermann Kiadó. Celldömölk

Lőrincze Lajos 1972. *Édes anyanyelvünk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Martinkó András 1983. *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?* RTV–Minerva. Budapest.

Minya Károly

nyelvész, főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és

Irodalomtudományi Intézet

E-mail: minya.karoly@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>